

A játék fogalma és szerepe Edmund Husserl ismeretelméletében¹

Bevezetés

Jelen tanulmány azt vizsgálja, milyen szerepet tölt be a játék fogalma Husserl ismeret- és tudományelméletében. Általában elmondható, hogy a játék fenomenológiai analizisének egyik irányadó motívuma komolyság és komolytalanság fogalom párja. Mint látni fogjuk ez a kettősség Husserl játékfogalmában tökéletesen jelen van. Egyfelől megtaláljuk nála a „játékba helyezés” (*ins Spiel setzen*), illetve „játékon kívül helyezés” (*außer Spiel setzen*) kifejezéseket, melyek a komolyság konnotációját idézik fel, azt, hogy valamit komolyan veszünk, vagyis akként és annak tekintjük, ami. Másfelől a játék abban az értelemben is megjelenik nála, hogy valamit neutralizálunk, pusztán játékosan fogunk fel, elveszjük az élet, éppen a teljes komolyságot nélkülöző ténykedés értelmében. Ezeket a szófordulatokat lehetne a vernakuláris nyelvhasználat semmire sem kötelező elemeinek venni, azonban a közelebbi vizsgálat azt mutatja, hogy Husserl számára a játék fogalmának igenis fontos, módszertanilag tudatosan érvényesített szerepe van.²

Ennek belátásához éppen a fentebb jelzett kettősség segíthet hozzá. Egyfelől tehát találkozunk nála azzal az értelemmel (és Gadamer játékfogalmához talán ez áll közelebb),³ amikor a játék úgy jelenik meg a szövegeiben, mint amit komolyan kell venni, mint aminek tétje van. Ez a játéknak az a fogalma, amelybe be vagyunk vonva, amelyben érdekeltek és amelynek részesei vagyunk. Itt a játék az ontifikáció, a létérvényesítés, a létezés tételezésének értelmével bír. A másik jelentés, mint említettük, ezzel éppen ellentétes: a neutralizáció, a semlegesítés értelmében vett játékról, illetve játékoságról van szó. Mikor Husserl módszertani jelentőséget tulajdonít a játék fogalmának, mindenekelőtt az utóbbi jelentés válik hangsúlyossá. A továbbiakban látni fogjuk ugyanakkor, hogy ez a két jelentésréteg nem különíthető el élesen

1 A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj BO/00421/18/2 számú projektjének támogatásával készült.

2 Itt mindenekelőtt a husserli életmű azon szöveghelyeire gondolok, ahol (1) a játék fogalmát az eidetikus variációk kontextusában használja mint a fantáziának a tiszta lehetőségekkel végzett játékát (pl. Husserl 1939, 424; Hua 34: 47, 368; Hua 36: 79; Hua 41: 193), illetve (2) amikor – tudománytörténeti eszmefuttatásai során – arról ír, hogy a tudósok elszakadtak a köznapi praxistól, és a tiszta lehetőségek birodalmába tettek kirándulásokat. Ez utóbbi vonatkozásban a játék a tudomány mint tiszta racionális teória születéséhez és történelmi kibontakozásához elengedhetetlen hozzájárulást tesz (leginkább az összkiadás 6-os és 29-es kötetében).

3 Gadamer 1984, 88–107.

egymástól: inkább egymást kiegészítő, komplementer viszonyban állnak egymással, és nem annyira versengő, kizáró kapcsolatban.

Elsősorban a neutralizáció értelmében vett játékfogalom Husserlnél az, ami a megismerésben és a tudománytörténetben is alapvető, bizonyos tekintetben megalapozó szerepet kapott.⁴ Alább ennek néhány részletét szeretném megvilágítani. A neutralizációként értett játék vagy játékoság főként négy különböző területen jelent meg a szerzőnél (ebből mi hárommal foglalkozunk közelebbről): a képtudat témakörében, a fenomenológiai redukcióban, az eidetikus redukcióban és a vele összekapcsolódó szabad imaginárius variációkban, valamint a tudomány intencionális történelemfilozófiájában, a tudományok megalapozásában.⁵

I. A neutralizáció értelmében vett játékoság: képtudat, fantázia és *epokhé*

A „neutralitás” fogalmával kapcsolatos gondolatmenetek visszakövethetők Husserl filozófiai munkásságának kezdeteiig, megtaláljuk őket már a filozófiai pályafutásának legkorábbi időszakába eső kéziratokban is.⁶ Mindenekelőtt a fantázia, a képtudat, a pusztá elképzelés, a „hit semlegesítése” fogalmi kapcsolódnak össze nála a neutralizációval vagy semlegességgel. Husserlt kettős cél vezette ezen problémák kidolgozásakor: egyfelől a kérdés azon vállalkozáshoz illeszkedik, mely a tudat általános struktúrájának feltérképezését és megismerését tűzi célul, másfelől kiemelt elméleti jelentőségre tesz szert, amennyiben kulcsfontosságú módszertani eszközként jelenik meg az érdek nélküli semleges kívülről, megfigyelő pozíciójának megteremtésekor.

Három témáról kell itt mindenekelőtt beszélnünk: képtudat, fantázia és *epokhé* (illetve redukció). A neutralitás három alapvetően különböző módjáról van szó. A képtudat nem csupán az általában vett reprezentáció témakörébe tartozik, hanem maga a *par excellence*, a szó tulajdonképpeni értelmében vett reprezentáció. A képtudatban világosan elkülönül a kép tárgya, amire a képtudat vonatkozik, és maga a kép, a képtárgy, amely a reprezentált leképezését elvégzi. Ez nyit utat a művészet fenomenológiai leírása előtt. Elsősorban a vizuális művészetek előtt, de végső soron

4 Mégpedig (mindenekelőtt és elsősorban) a szabad variációk miatt. Husserl szerint ezzel nyílik meg igazán a szabad, a gyakorlati, konkrét („reális”) lehetőségektől nem kötött teoretikus munka (játékos munka) tereuma. Ez a gondolat visszatérően felbukkan a *Husserliana* 6-os kötetének írásaiban, de éppígy a 23-as, 29-es és 34-es, 39-es és 41-es kötetekben is.

5 Ez utóbbihoz lásd Husserl kései korszakát: a *Válság*-könyv egyes szövegeit, illetve a hozzá íródott bizonyos kéziratokat.

6 Hua 38: 159–189.

ebbe a modellbe illeszthetők az összes hagyományos művészeti ágak,⁷ amennyiben azok lényegüknél fogva a neutralitáson és a reprezentáción alapulnak. Ezen az úton az esztétikai, illetve művészi tapasztalat elemzését Husserl egyes korai tanítványai és követői meg is próbálták elvégezni, így többek között Moritz Geiger, Johannes Dauber, Waldemar Conrad, Hedwig-Conrad Martius, Dietrich von Hildebrand, Maximillien Beck.⁸ Feltétlenül meg kell itt említenünk Roman Ingardent, valamint a Husserl fenomenológiai elméletéhez minden kritikája ellenére is szorosan és pozitívan kapcsolódó Hans-Georg Gadamer is.⁹ A megfelelően felépített és befogadott művészi képben a leképezettet másként és jobban látjuk, mint a valódi életben. A művészeti beállítódásban megvalósított neutralitás egy sajátos igazságtapasztalatot tesz lehetővé – olyan felfogás ez, mely (Heidegger nyomán) Gadamer gondolkodásának képezte központi mozzanatát, melynek csíráit azonban már magánál Husserlnél is megtaláljuk. A szellemi világ részeként a művészet, az esztétikai igazság Husserl filozófiájának is fontos és szerves mozzanatát képezte.

A képnek továbbá kiemelkedő szerepe van a megismerésben is, igaz, némileg más, mint a tudományos-teoretikus megismerés műveleteinek, a tulajdonképpeni teoretikus aktusoknak. Képi reprezentációk készítése, a tapasztalat (elméletileg rögzített, tudományosan megfogalmazott szabályok szerint végrehajtott) képi dokumentálása lényegi funkciót tölthet be és tölt is be a tudományos kutatásban.

A *fantázia*, szemben a képtudattal, Husserlnél nem reprezentáció – mármint ami Husserl bizonyos szempontból végsőnek mondható álláspontját illeti. Husserl elképzelése itt is, mint sok más esetben, érzékeny és összetett fejlődésen ment keresztül. Az 1904-1905 közötti kéziratokban még azt vallja, hogy a fantáziakép olyasmi, ami tárgyát reprezentálja, hogy tehát a fantázia reprezentáció. 1909 táján azonban elveti ezt a felfogást, és akkortól az a modell válik nála uralkodóvá, mely szerint a fantázia közvetlenül vonatkozik tárgyára, a fantáziatárgyra. Prezentálja és nem reprezentálja azt.¹⁰ A fantázia amellett, hogy prezentálja tárgyát, lényeges módon különbözik az eidetikus szemlélettől, a lényeglátástól: nevezetesen tárgya mindig konkrét, és soha nem általános.

7 Nem szeretnék belemenni az olyan újabb művészeti ágak kérdésébe, mint a performansz, az akcióművészet, a fluxus, a happening, a body art, a „villámcsődület” („flash mob”), az installáció stb., amelyek esetén kifejezetten hangsúlyos mozzanatként jelenik meg a neutralitás és a realitás, a művészet és a valóság közti határvonalak fellazítása, elmosása. Ezen művészeti formák részletesebb fenomenológiai vizsgálatára a jelen írás keretei között nincs mód – de egy nagyon is fontos, elvégzésre váró feladatról van szó. Röviden annyit szeretnék itt megkockáztatni, hogy véleményem szerint a művészet minden formáját, amit egyáltalán művészetnek lehet nevezni, a neutralitás szálai járnak át – noha nyilvánvalóan különböző mértékben.

8 A témával kapcsolatban magyar nyelven elsősorban Besze Flóra írásait ajánlom: Besze 2013; Besze 2011. Magyar nyelven érdekes adalékokat találhatunk még a kérdéssel kapcsolatban Popovics Zoltán könyvében: Popovics 2014. Történeti bevezetőért mindenekelőtt lásd Sepp – Embree 2010, xviii–xxvi.

9 Mindenekelőtt: Gadamer 1994, 152.

10 Erről: Marosán 2017, 134–140; illetve Ullmann 2012, 125–149.

A fantázia emellett, mint azt Tengelyi László tanulmányában megmutatta,¹¹ alapvető segítséget nyújt reális és ideális lehetőségek szétszalazásához, és végső soron konkrét ismereti, ismeretelméleti funkcióra tesz szert Husserlnél. Megmutatja, hogy a tárgyak mindenoldalú elvi tapasztalhatósága egy konkrét, reális tudat létezését előfeltételezi.¹²

Végül a *redukción* a teoretikus szempontból legmélyebb ismeretelméleti munka-területet nyitja meg. A redukció, illetve az *epokhé* univerzális neutrális modifikációt valósít meg, amennyiben mindent „puszta” fenomenének mutat. A „puszta” itt nem leértékelés kíván lenni: olyan neutrális modifikációról van szó, amely látni engedi a fenomeneket, a dolgokat azok valóságos gazdagságában; megmutatja azt, ami korábban láthatatlan volt. E modifikáció, e beállítódásváltás előtt, a „természetes beállítódásban”, vagyis a tudattól függetlenül létező világ téziséét érvényesítő attitűdben vakok voltunk e gazdagságra. Másként ugyan, mint a művészetben, de az *epokhé*, illetve a redukció révén is mélyebben és jobban látjuk a dolgokat, mint korábban.¹³ Az *Eszmék*ben Husserl kiemeli a neutralizáció és a redukció közötti szoros rokonságot,¹⁴ annak ellenére is, hogy a speciális értelemben vett neutralizáció és redukció között természetesen fontos különbségek vannak. Az *epokhé*, illetőleg a redukció, mindenekelőtt a reflexív tudat neutralizálása. Tág értelemben véve azonban az *epokhé*, illetve a redukció univerzális neutrális modifikációként értelmezhető, amelynek eredményeként minden a fenomenének egyetemes játékeként mutatkozik meg. A redukció láthatóvá teszi a fenomenológia tulajdonképpeni és legfontosabb témáját: a transzcendentális tudatot, mely játékosan megjelenít mindent.¹⁵ Ez a játékoság a szigorú tudományként felfogott filozófia – közelebről mint fenomenológia – legsajátabb terepe. A redukciónak ez az eszméje elválaszthatatlan egységben kapcsolja össze komolyság és játékoság motívumait.

11 Tengelyi 2010, 14–17.

12 Mindenekelőtt a *Husserliana* 36-os kötetének 5-ös és 6-os szövegeiről van szó (kéziratok 1913-ból és 1915-ből).

13 Az *epokhé* és a redukció ugyanannak a műveletnek a negatív és a pozitív oldala. Az *epokhé* hatályon kívül helyezi a világtézist, a világ, illetőleg a dolgok létezésével vagy nem-létezésével kapcsolatos vélekedéseinket. Felfüggeszti azokat. A redukció pedig a transzcendentális fenomenékre redukál: a világot és a világhorizont-„on” elhelyezkedő dolgokat fenomenékként mutatja meg. Erről: Marosán 2017, 42–99.

14 Hua 3/1: §109. Lásd még ehhez McKenna 1997, 177–180.

15 Husserlnél visszatérően találkozunk a „tudat játékanak” metaforikájával. Így például az időtudatról szóló előadásokban (Hua 10: 119) vagy a 11. kötet szövegeiben.

II. A lényegszemlélet játéka: az imaginárius variációk

„A »fikció« a fenomenológia, és általában minden lényegtudomány életemét képezi, a fikció az a forrás, amelyből az »örök igazságok« ismerete a maga táplálékát meríti.”¹⁶

A képtudat, a fantázia és első körben a redukció is (mint transzcendentális-fenomenológiai látás) valami konkrétira irányulnak. Az eidetikus látás, a lényegszemlélet pedig az általánosra. Az „eidosz” itt az általános tárgy vagy összefüggés értelmében vett lényeg. A lényegszemlélet végső soron a megjelenés általános struktúráit, lehetőségfeltételeit szeretné feltárni. Husserl úgy gondolta, hogy az egyedi dolgok konkrét észlelése mellett képesek vagyunk dolgok közti viszonyokat, tényeket (*Sachlage*) is a szó szigorú értelmében észlelni, sőt dolgok és tények általános vonásait is. Husserl szerint ez nem valamiféle „misztikus intuíció”, egyfajta rendkívüli képesség, amivel csak kiválasztottak rendelkeznek, amint azt róla Moritz Schlick tévesen feltételezte,¹⁷ hanem az emberi tapasztalat működésének normális módja; olyan struktúra, amely az emberi tapasztalatot emberivé teszi.¹⁸ Ez a képesség, a lényeglátás vagy lényegszemlélet a teoretikus tudományok elvi alapja. Módszertanilag tudatos módon kiművelve és elmélyítve a lényegszemlélet teszi lehetővé az általános tárgyak minden ontológiáját, és természetesen a fenomenológiának is ez az egyik megkerülhetetlen összetevője, amennyiben a fenomenológia bizonyos megkötésekkel nem más, mint a transzcendentális tudat lényegstruktúráinak a tudománya, eidetikus tudomány.

Az eidetikus diszciplínák kidolgozása felé az utat a fantázia módszertanilag tudatos művelése nyitja meg. Itt Husserlnél a szabad, a reális lehetőségektől és összefüggésektől nem kötött, teljesen játékos fantáziáról van szó.¹⁹ A teljesen szabadjára engedett fantáziában jelenítünk meg tárgyakat, összefüggéseket, amelyeket elkezdünk variálni, egyes tulajdonságaitól megfosztani, másokat hozzátenni. Ez volna a szabad képzeletbeli vagy eidetikus variációk módszere. Husserl szerint ez a módszer segít nekünk tisztázni bizonyos eidetikus struktúrákat, összefüggéseket. A szabad fantázia variációi az ei-

16 Hua 3/1: 148.

17 Hua 19, 535, B2: 6.

18 Még erről *Eszmék*, 22§ (Hua 3/1: 48, saját fordítás): „Az igazság az, hogy mindannyian látunk »eszméket«, »lényegeket«, mégpedig mindig. Műveleteket végzünk velük gondolatban, még lényegekre vonatkozó ítéleteket is hozunk – csupán ezeket a megfelelő ismeretelméleti »állásponton« úgyszólván a szöveg alá söpörjük.”

19 Husserl már a *Logikai vizsgálódások*ban különbséget tesz reális (empirikus) és ideális lehetőségek között (pl. Hua 19: 632). Később ezen a különbségtételen tovább dolgozik (így pl. az *Eszmék*ben is). Kétségtelenné teszi, hogy az ideális lehetőségekkel való munka (amit Husserl annyiban nevez „játékosnak”, amennyiben a konkrét, praktikus valóságtól elszakad) nyitja meg az eidetikus diszciplínák kimunkálásához vezető utat. Ezzel kapcsolatban lásd Rizzoli 2008, 300.

detikus látást segítik. Megmutatják egy dolog, egy tárgyrégió lényegi tulajdonságait, amelyek nélkül az adott tárgyak, az adott összefüggések és régiók nem lehetnének azok, amik. A fantázia lényegi, tiszta, ideális lehetőségeket mutat meg nekünk, a tárgyak területén éppúgy, mint a tudat és a tudatmódok területén, beleértve magát a fantáziát is. A fantázia önreflexív,²⁰ amennyiben a fantáziában végzett variációk során magának a fantáziának a művelési módjait, helyzeteit is variálhatjuk. A fantázia, a fantáziában és a fantázia által gyakorolt edetikus variációk itt az egyáltalában vett megjelenés, bármiféle megjelenés lényegi feltételeit segítenek tisztázni.

A fantázia központi módszertani szerepének hangsúlyozásával Husserlnél a fenomenológiába beépül egy lényegileg játékos mozzanat.²¹ Neutralizálni kell minden adottat, minden – a szó legtágabb értelmében véve – „komolyként” megjelenőt; a tudatnak el kell érnie a tiszta lehetőségek szféráját, mindent teljesen játékosan kell felfognia ahhoz, hogy a legradikálisabb és legszabadabb, vagyis a realitástól legkevésbé kötött lehetőségekig eljusson. Amennyiben a transzcendentális fenomenológia a lényegeket és lényegi lehetőségek tudománya, úgy a szabad képzeletbeli variációk, amelyek a végső lényegeket és lehetőségeket nyújtják a filozófus számára, a játékosság és a tudományosság motívumait elválaszthatatlanul egyesítik egymással.

III. A játék szerepe a tudomány transzcendentális genezisének történelemfilozófiai magyarázatában

Elsőre talán meglepőnek tűnhet, de a játéknak kiemelt jelentősége van Husserl kései történelemfilozófiai vizsgálódásaiban is, amelyeknek kitüntetett témája a tudomány és általában a teoretikus érdeklődés és munka keletkezése.²² Ez a dolgok iránti öncélú kíváncsiság, a gyakorlati érdekektől elszakadó, tisztán teoretikus célú játékosság motívumaira vonatkozik, amelyek a Husserl utolsó főművének (*Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia*) időszakából származó kéziratokban visszatérően felbukkannak. Az idős Husserlnél kifejezetten hangsúlyos a kíváncsiság és a teoretikus célzatú játékosság pozitív, tudományos és filozófiai tekintetben előremutató jellege. E szempontból nyíltan vitába száll Heideggerrel, aki a kíváncsiságot „deficiens módusznak”, hanyatló létmódnak tartja, és aki – Husserl véleménye szerint – egész

20 Hua 3/1: 147.

21 Amennyiben a konkrét, gyakorlati valóságtól, illetve a már (normatív, szabályszerűen) rögzítettől való elszakadást játékosnak nevezi Husserl.

22 Ez pontosan arra vonatkozik, hogy Husserl szerint az első filozófusoknak és tudósoknak el kellett szakadniuk a konkrét, gyakorlati valóságtól, a reális lehetőségektől, fejben kellett variálniuk, dolgozniuk – és Husserl szerint ez a feladat azután minden későbbi filozófus és tudós munkakörének lényegi része lett. Ezzel kapcsolatban Husserl időről-időre él a „játékos” kifejezéssel (mindenekelőtt: 6-os, 29-es, 34-es kötetek). Lásd még ezzel kapcsolatban Moran 2002, 183.

létfilozófiai pátoaszával túlságosan is komolyan veszi magát. Ezáltal azonban Heidegger – megint csak Husserl szerint – nem veszi észre a játékosságban, a komolytalanságban rejlő pozitív, termékeny lehetőségeket.

Mindenekelőtt egy 1931-ből származó kutatási kéziratra szeretnék itt hivatkozni, melynek gondolatmenete explicite a Heideggerrel való polémia kontextusában artikulálódik.

A teoretikus beállítódás lehetővé tételéhez különös motívumok tartoznak, Heideggerrel szemben számomra úgy tűnik, hogy az egyik eredeti motívum – úgy a tudomány, mint a művészet számára – a játék szükségszerűségében és különösen a játékosság, a „teoretikus kíváncsiság” motivációjában áll, amely nem az életszükségletből, nem a hivatásból, s nem az önfenntartás célösszefüggéséből származik [...]. Szó sincs „deficiens” praxistról.²³

Husserl szerint a tudományok, akárcsak a művészetek, úgy alakultak ki, hogy az ember elszakadt a közvetlen életszükségletektől, a direkt, praktikus célszerűségektől, és nekiállt gondolatban kísérletezni, illetve testileg, a gyakorlatban is játszani. Ezek a játékok mintha-világokat építenek fel saját szabályokkal. Az ember olyan játékokat talál ki és játszik, amelyek mintegy magukból generálják normáikat, törvényeiket. Az ilyen játékok vezetnek azután a komoly teoretikus diszciplínák megalapításához és kidolgozásához. A teoretikus kutatásoknak lényegükönél fogva el kell szakadniuk a közvetlen gyakorlati érdekektől. Ez az elszakadás pedig természeténél fogva maga után von egy-fajta játékosságot.

A *Válság*-könyv tudománytörténeti genealógiája szerint az első tudományok is így jöttek létre, így például a geometria mint tudományos attitűd és módszer keletkezése is ehhez a játékossághoz kötődik. A lehetőségekkel, struktúrákkal való szabad játékból születnek meg a tudomány ideális tárgyai, amelyek azután komoly tudományos vizsgálódás és kidolgozás témái lesznek. A közvetlen életérdekektől és gyakorlati szükségletektől elszakadó „játékos körülményről”, intellektuális kíváncsiságról van szó, amely Husserlnél összekapcsolódik a világra való rácsodálkozás attitűdjével (*thaumazein*).²⁴ Ez a játékosság, ez a kíváncsiság válik azután habituális (tehát állandó szokásszerű) beállítódássá, mely minden lehetőséget kipróbál, végiggondol. Egyes belátások szilárd komolyságra tesznek szert a tudományos közösség diskurzusában, amit játékos-kritikus gondolat kísérletek, gondolati játékok tesznek később kérdésessé megint – egy másik szempontból. A tudományos szigorúságot a játékosságnak ez a tudományos céltattal gyakorolt formája lazítja fel újra és újra; ez teszi elevenné a tudományt, és biztosítja, hogy az soha ne váljon végleg holt tételek pusztá rendszerévé.

23 Hua 34: 260. Schwendtner Tibor fordítása (Schwendtner 2008, 170).

24 Hua 6: 332 (magyarul Husserl 1972, 346). Lásd ehhez Moran 2005, 46.

A tudomány története folyamán, ily módon – Husserl szerint – játékoság és szigorúság (vagy komolyság) kettős dinamikája tartotta mozgásban az adott tudományterület fejlődését. A kettő elválaszthatatlanul hozzátartozik az általában vett tudomány lényegéhez. A komolyság és komolytalanság felhangjai maguk is elválaszthatatlan szükségszerűséggel tartoznak egybe Husserl játékfogalmában; még annak kései megfogalmazásaiban is.

IV. Konklúzió

A tanulmány három szempontból vette szemügyre a játékoság husserli fogalmát: először magának a tudatéletnek a szintjén a tudati aktusokban jelentkező játékoságot mint neutralizálót, illetve neutralizált tudataktusokat (képtudat, művészet, fantázia) mutatta be, egy következő szinten azt láttuk, hogy a játékoság módszertani szerepre tesz szert mint fenomenológiai-transzcendentális és eidetikus redukció, végül egy harmadik szinten, a tudománytörténet vonatkozásában Husserl alapvető szerepet tulajdonít a játékoságnak a tudomány transzcendentális genezisében a tudományos attitűd immanens megjelenése és megszilárdulása szempontjából.

Arra próbáltam rámutatni, hogy noha Husserlnél „a filozófia mint szigorú tudomány” gondolata végig fennmaradt, ebbe a szigorúságba azért sajátosan játékos motívumok is vegyültek. A játék lényeges szerepet kapott mind a praktikus, hétköznapi, tudományelőtti élet magyarázatában, mind a művészet és a teoretikus attitűd genezisének feltárásában, sőt magának a fenomenológiának a leírásában is, mégpedig a fenomenológiai és eidetikus redukciók gyakorlásának a kifejtésében. Ahhoz az elgondolkodtató végeredményhez jutunk tehát, hogy Husserlnél mind a gyakorlati, mind az elméleti beállítódást űző ember esetén, hovatovább az ember egzisztenciális struktúrájának a magyarázatában a játék úgy jelenik meg, mint e struktúra alapvető, bizonyos szempontból kiküszöbölhetetlenek és elidegeníthetetlenek számító eleme, ami lényegi módon járul hozzá a struktúra konstitúciójához.

Bibliográfia

- Besze Flóra. 2011. „A sürgető felfogás. Fritz Kaufmann képelmélete.” In *A margók előadója voltam: Emlékkötet Munkácsy Gyula tiszteletére*, szerk. Blandl Borbála – Gulyás Péter – Marosán Bence, 295–305. Budapest: Világosság könyvek.
- Besze Flóra. 2013. „Ellentmondás, semlegesítés, tartózkodás: Husserl a képkonstitúcióról.” In *Kortársunk Husserl*, szerk. Varga Péter András – Zuh Deodáth, 231–43. Budapest: ELTE Eötvös.
- Gadamer, Hans-Georg. 1984. *Igazság és módszer*. Ford. Bonyhai Gábor. Budapest: Gondolat.
- Gadamer, Hans-Georg. 1994. „Miként járul hozzá a költészet az igazság kereséséhez?” Ford. Tallár Ferenc. In *A szép aktualitása*, 142–56. Budapest: T-Twins.
- Husserl, Edmund. 1939. *Erfahrung und Urteil. Untersuchungen zur Genealogie der Logik*. Szerk. Ludwig Landgrebe. Prag: Academie Verlagsbuchhandlung.
- Husserl, Edmund. 1966. *Analysen zur passiven Synthesis: Aus Vorlesungs- und Forschungsmanuskripten, 1918–1926*, szerk. Margot Fleischer. The Hague: Martinus Nijhoff. [Hua 11]
- Husserl, Edmund. 1969. *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893–1917)*, szerk. Rudolf Boehm. The Hague: Martinus Nijhoff. [Hua 10]
- Husserl, Edmund. 1972. *Válogatott tanulmányai*. Ford. Bárányszky Jób László. Budapest: Gondolat.
- Husserl, Edmund. 1976. *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie: Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie*, szerk. Walter Biemel. The Hague: Martinus Nijhoff. [Hua 6]
- Husserl, Edmund. 1977. *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie 1.*, szerk. Karl Schuhmann. The Hague: Martinus Nijhoff. [Hua 3/1]
- Husserl, Edmund. 1980. *Phantasie, Bildbewusstsein, Erinnerung: Zur Phänomenologie der anschaulichen Vergegenwärtigungen*, szerk. Eduard Marbach. The Hague: Martinus Nijhoff. [Hua 23]
- Husserl, Edmund. 1984. *Logische Untersuchungen. Zweiter Teil. Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis*, szerk. Ursula Panzer. The Hague: Martinus Nijhoff. [Hua 19]
- Husserl, Edmund. 1992. *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Ergänzungsband*, szerk. Reinhold N. Smid. The Hague: Kluwer Academic Publishers. [Hua 29]
- Husserl, Edmund. 1998. *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia I-II.* Ford. Berényi Gábor – Mezei Balázs – Egyedi András – Ullmann Tamás. Budapest: Atlantisz.
- Husserl, Edmund. 2000. *Aktive Synthesen: Aus der Vorlesung „Transzendente Logik” 1920/21. Ergänzungsband zu „Analysen zur passiven Synthesis”*, szerk. Roland Breeur. The Hague: Kluwer Academic Publishers. [Hua 31]
- Husserl, Edmund. 2002a. *Zur phänomenologischen Reduktion. Texte aus dem Nachlass (1926–1935)*, szerk. Sebastian Luft. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. [Hua 34]
- Husserl, Edmund. 2002b. *Előadások az időről*. Ford. Sajó Sándor – Ullmann Tamás – Mezei Balázs. Budapest: Atlantisz.
- Husserl, Edmund. 2003. *Transzcendentaler Idealismus. Texte aus dem Nachlass (1908–1921)*, szerk. Robin D. Rollinger – Rochus Sowa. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. [Hua 36]

- Husserl, Edmund. 2005. *Wahrnehmung und Aufmerksamkeit. Texte aus dem Nachlass (1893–1912)*, szerk. Thomas Vongehr – Regula Giuliani. New York: Springer. [Hua 38]
- Husserl, Edmund. 2008. *Die Lebenswelt. Auslegungen der vorgegebenen Welt und ihrer Konstitution. Texte aus dem Nachlass (1916–1937)*, szerk. Rochus Sowa. New York: Springer. [Hua 39]
- Husserl, Edmund. 2012. *Zur Lehre vom Wesen und zur Methode der eidetischen Variation. Texte aus dem Nachlass (1891–1935)*, szerk. Dirk Fonfara. New York: Springer. [Hua 41]
- Marosán Bence Péter. 2017. *Kontextus és fenomén I. Igazság, evidencia és tapasztalat Edmund Husserl munkásságában*. Budapest: L'Harmattan.
- McKenna, William R. 1997. „Epochē and Reduction.” In *Encyclopedia of Phenomenology*, szerk. Lester Embree et al., 177–80. Dordrecht: Springer.
- Moran, Dermot. 2002. *Introduction to Phenomenology*. London – New York: Routledge.
- Moran, Dermot. 2005. *Edmund Husserl: Founder of Phenomenology*. Cambridge: Polity Press.
- Popovics Zoltán. 2014. *A prezentifikáció fenomenológiája*. Budapest: L'Harmattan.
- Rizzoli, Lina. 2008. *Erkenntnis und Reduktion: Die operative Entfaltung der phänomenologischen Reduktion im Denken Edmund Husserls*. Dordrecht: Springer.
- Schwendtner Tibor. 2008. *Husserl és Heidegger: Egy filozófiai összecsapás analízise*. Budapest: L'Harmattan.
- Sepp, Hans Rainer – Lester Embree, szerk. 2010. *Handbook of Phenomenological Aesthetics*. Springer: Dordrecht.
- Tengelyi László. 2010. „A fenomenológia módszertani transzcendentizmusa.” *Magyar Filozófiai Szemle* 54/1: 9–22.
- Ullmann Tamás. 2012. *Az értelem dimenziói*. Budapest: L'Harmattan.